

De tijd van steden en staten

(Tijdvak 4, van 1000 tot 1500)

4.1 De opkomst van steden

Leerdoelen:

- **Hoe en waar vond in Europa verstedelijking plaats?**

Vanaf de 11^e eeuw kwamen er weer steden, het was een langdurig proces en uiteindelijk waren er maar zo'n 4000 steden in West-Europa. Deze steden hadden kleine inwoneraantallen en kamen lang niet in de buurt bij de Romeinse steden.

De steden ontstonden omdat de plundertochten van Vikingen stopten, waardoor handel weer opkwam en nederzettingen groeiden. Ook hadden boeren overschotten die ze verhandelden op markten. De steden groeiden omdat er steeds meer mensen naartoe kwamen, vanwege vrijheid en welvaart. En omdat ze dan aan de verplichtingen van hun heer konden ontsnappen.

- **Hoe stimuleerde handel en nijverheid elkaar?**

Er werd ook veel gehandeld via handelsroutes, dingen zoals parfums en specerijen uit Azië en hout, ijzer en laken uit het Midden-Oosten. Laken was een belangrijk nijverheidsproduct en veel steden groeide door de bewerking van laken en de lakenindustrie.

Ook was er veel handel via rivieren waardoor steden, edelen en vorsten tol gingen heffen. Om zo te verdienen aan handelsroutes. Kooplieden sloten zich aan bij hanzenorganisaties die bescherming boden en afspraken maakten met steden en edelen. Zoals het niet hoeven te betalen van tol en het gratis verblijven in vreemde steden.

- **Hoe ontwikkelde de geldeconomie zich?**

In Italië ontstonden compagnieën, hierbij staken mensen samen geld staken in organisaties en zo gezamenlijk eigenaar werden en er gezamenlijk aan verdienden.

Ook kwamen er wisselbrieven, hierin stond dat de koper geld verschuldigd was aan de verkoper. Hierdoor hoefde kooplieden niet met kisten met geld te reizen.

In Italië ontstonden de eerste banken. Handelaren leende hier geld uit in ruil voor rente. Sommige specialiseerde zich hierin en werden bankier. Bankieren bedachte de giro, je kon een rekening openen bij een bank en zo geld overmaken naar een rekening van iemand anders. Hierdoor werd muntgeld overbodig.

Kenmerkende Aspecten:

- **De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.**

4.2 De stedelijke burgerij

Leerdoelen:

- **Hoe nam de zelfstandigheid van de steden toe?**
- **Welke groepen leefde er in de steden?**
- **Hoe nam de vrijheid van de Europeanen toe?**

Kenmerkende Aspecten:

- **De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van de steden.**

Steden werden steeds populairder, omdat je er vrij was en er meer rechten had.

Later gingen steden onderhandelen met graven, hertogen of koningen en kochten ze **stadsrechten**. Hierdoor werden steden steeds zelfstandiger. Edelen en koningen deden dit niet voor niets. Vaak kregen ze invloed in de steden via een **baljuw** of **schout** die namens hem rechtsprak. Ze verdiende er ook veel aan want steden moesten een jaarlijks bedrag betalen voor hun rechten. Steden vochten ook voor ze mee in oorlogen.

Als je langer dan een jaar en een dag in een stad woonden kon je het burgerrecht kopen en kreeg je bepaalde rechten van de stad. Lang niet iedereen kon het burgerrecht krijgen. Mensen die niet tot de **burgerij** hoorden waren; vrouwen, arbeiders, los werkvolk, bedelaars, geestelijken en joden.

Ook kwam er de raad van **schepenen**, zij bestuurde vanuit het **raadhuis** de stad. In de raad van schepenen zaten vooral edelen die hun positie doorspeelden aan hun kinderen. Er was ook een grotere raad die in Nederland het **vroedschap** werd genoemd, deze raad praatte mee over belangrijke besluiten. In de 13^e eeuw kwamen er ook burgemeesters, zij hadden de leiding over het dagelijks bestuur. De stadraden hadden het bestuur over alles. Behalve ziekenhuizen en armenzorg, deze werd aan de kerk overgelaten, maar wel gecontroleerd.

Als burger kon je lid worden van **schutterijen**, deze zorgden voor beveiliging. Als je het burgerrecht had kon je bij een **gilde**. Het gilde zorgen voor beroepsopleidingen, checkte de kwaliteit van de producten en stelde de prijzen vast. En als je een zelfstandig ambachtsman was, moest je je aansluiten bij een gilde.

Door de toenemende macht van de steden verdween de horigheid. Boeren vertrokken naar steden, zodat ze vrij konden zijn. Om boeren op het land te houden schafte edelen herendiensten en andere onvrijheden af en vervingen deze door geldbetalingen. De horigheid bleef in niet verstedelijkte gebieden, zoals in Oost-Europa nog eeuwen bestaan.

4.3 Staatsvorming en centralisatie

Leerdoelen:

- **Hoe begonnen de koningen in Frankrijk met staatsvorming en centralisatie?**

Fransen koningen waren in het begin van de tijd van de staten en steden heel afhankelijk van hun vazallen, maar in de loop der eeuwen begonnen Franse koningen hun macht te vergroten. Van 1337 tot 1453 voerde de Fransen en de Engelsen oorlog. De Engelse koning bezat veel grond in Frankrijk en wou er koning worden. Maar uiteindelijk wonnen de Fransen en kreeg de Franse koning veel grond. Rond 1500 werd de Franse koning **soeverein** en stond hij boven iedereen. Ook het centrale gezag werd groter. Vanuit Parijs hief de koning belastingen, maakte zijn bestuur wetten en er was een centrale rechtbank. Dit was het begin van de **staatsvorming** en **centralisatie**.

Frankrijk had een **standenmaatschappij** en door de opkomst van de steden gingen vorsten de burgerij als **derde stand** behandelen. In 1302 riep de koning de **Staten-Generaal** bijeen. De Staten-Generaal bestond uit vertegenwoordigers van alle drie de standen uit heel Frankrijk.

De centrale overheid werd ook versterkt door de toenemende kwaliteit van rechters en ambtenaren. Er werden **universiteiten** gesticht, er kwam een rekenkamer en een koninklijk rechtbank. Koningen werden ook sterker doordat wapens krachtiger werden.

- **Hoe kwamen de staatsvorming en centralisatie in Engeland op gang en mislukte ze in Duitsland?**

Staatsvorming en centralisatie mislukte in Duitsland. Graven, hertogen en bisschoppen hielden de macht over hun gebied. Een oorzaak was dat koningen zich tot keizer lieten kronen in Rome en vaak weg waren om te vechten in Italië. Een andere oorzaak was dat vorsten werden gekozen door een zeven machtige edelen (**keurvorsten**), hierdoor was de koning van hun afhankelijk.

In Engeland lukte de staatsvorming en centralisatie wel. In 1066 veroverde Willem de Veroveraar Engeland en verdeelde het land over Normandische edelen. Hij hield ze goed onder controle. Ook namen de koningen sheriffs in dienst die belasting inden en rechtspraken. En vaardigde ze wetten uit. In 1215 dwongen edelen de koning de Magna Carta te tekenen die hem aan regels bond. En later werd er een **parlement** gevormd waarin de drie standen werden vertegenwoordigd.

- **Hoe begonnen de Bourgondiërs de Nederlanden te verenigen?**

Nederland, België en Luxemburg waren vroeger onderverdeeld in **gewesten**. Pas later, in 1430, kwamen de meeste **Nederlanden (Lage Landen)** onder één vorst: Filips de Goede, de hertog van Bourgondië. Hij was in alle gewesten half hertog of graaf, maar stelde ook een centraal bestuur. In 1464 riep Filips de Staten-Generaal bijeen.

Filips' zoon, Karel de Stoute zette de centralisatiepolitiek voort maar stierf in 1477. Zijn dochter kon niet regeren volgens de Salische wet en trouwde daarom met Maximiliaan van Habsburg. Hierdoor kwamen de Nederlanden onder de Habsburgse dynastie, die sinds 1437 ook de Duitse keizer leverde.

Kenmerkende Aspecten:

- **Het begin van staatsvorming en centralisatie.**

4.4 Kerk en staat

Leerdoelen:

- **Hoe Ontwikkelde het conflict tussen pausen en Duitse keizers zich?**

Vroeger was er een tweezwaardenleer. De pausen gingen over godsdienstige zaken en de koningen en keizers over de wereldlijke. Maar in werkelijkheid was dit niet zo. Zo hadden veel niet-geestelijken veel invloed op de kerk. Doordat **leken** bijvoorbeeld belangrijke geestelijke rollen aan familie doorspeelden. En bijvoorbeeld ook dat koningen en keizers veel invloed hadden op de pausverkiezing.

Door al deze lekeninvloeden leefden bisschoppen en lagere geestelijke vaak niet volgens de regels. Daarom dwongen hervormers in 1059 nieuwe regels voor de pausverkiezing af. De paus werd voortaan gekozen door de **kardinalen**.

In 1075 stelde paus Gregorius dat hij de hoogste macht op aarde (**primaat**) had en als enige keizers en bisschoppen mocht afzetten. Hierdoor barste de investituurstrijd los, over de vraag wie bisschoppen mocht benoemen. Er kwam een conflict tussen keizer Hendrik IV en de paus, waardoor de paus hem in de ban **deed**. Maar Duitse adel kwamen in opstand waardoor Hendrik zijn excuses aanbod.

- **Hoe was de verhoudingen de pausen en Franse koningen?**

De relatie tussen de paus en de Franse koningen was eerst lange tijd heel goed. De koning kon de hulp van Bonifatius goed gebruiken in de strijd tegen zijn leenheren.

Maar toen Lodewijks zoon, Filips, aan de macht kwam ging het fout. Bonifatius vond namelijk dat hij de hoogste macht had en dat koningen naar hem moesten luisteren, ook in de politiek. Filips vond dat hij zich daar helemaal niet mee moest bemoeien. Er volgde een hevige strijd tussen Filips en Bonifatius. En toen Bonifatius overleed probeerde geen enkele paus zich te onderwerpen aan de koning.

- **Hoe vergrootte de kerk haar geestelijke macht in de samenleving?**

De paus besloot sommige geloofsgemeenschappen te erkennen en sommige niet. Hij richtte hiervoor een speciale rechtbank op, de **inquisitie**. Monniken die aanklager en rechter tegelijk waren spoorden **ketters** en eigenlijk iedereen die van de Christelijke norm afweek. Maar de macht van de inquisitie was wel beperkt, de straffen werden namelijk uitgedeeld door de werkelijke macht.

Kenmerkende Aspecten:

- **Het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben.**

4.5 Christelijk Europa en de buitenwereld

Leerdoelen:

- **Hoe vonden de kruistochten naar het Midden-Oosten plaats?**

In 1095 riep de paus alle rooms-katholieken op om mee te gaan op kruistocht, om Jeruzalem te veroveren op de moslims. Als je sneuvelde kreeg je een **aflaat**. Tienduizenden gingen mee, op weg naar het **Heilige Land**. De meeste mensen werden vermoord of als slaaf verkocht.

In 1099 lukte het een Frans leger om Jeruzalem te veroveren en langs de kuststrook stichtte ze drie kruisvaarderstaatjes. In 1187 werd Jeruzalem weer veroverd en riep de paus op tot een nieuwe kruistocht. Dit mislukte. Maar later in 1229 lukte het de Duitse keizer om Jeruzalem te veroveren. Hij had een compromis gesloten. De moslims hielden hun heilige plaatsen maar hij was koning. De paus keurde dit af en riep later op tot nog meer kruistochten. Deze leidden tot niets.

- **Hoe kunnen de kruistochten worden verklaard?**

De meeste gelovige geloofde in de **ideologie** van de Heilige oorlog. Ze vochten voor het christendom tegen de islam. Voor ridders kwamen de kruistochten van pas want hun eerder afgekeurde geweld werd nu als iets goeds gezien. En voor de keizer kwam het goed uit omdat hij zich in de strijd met de Duitse keizer als de christelijke leider kon presenteren.

De directe oorzaak van de eerste kruistocht was het verzoek om hulp van de Byzantijnse keizer, omdat de Turken zijn land aanvielen. De kruistochten zorgden ook voor christelijke expansie. De kruisvaarders namen hun cultuur mee en stichtte nieuwe steden.

- **Welke christelijke expansie vond plaats in Zuid- en Oost-Europa?**

De kruistochten waren deel van de Heilige Oorlog tegen de moslims. De christenen veroverde islamitisch land en maakte het christelijk. Zo veroverde ze Spanje, dit wordt de **reconquista** genoemd. Ook werden andere delen van Europa veroverd. De kruisvaarders stichtten er dorpjes en maakte de bevolking tot slaaf.

Kenmerkende Aspecten:

- **De expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van kruistochten.**